

СПОСОБИ ТВОРЕННЯ ВІДАНТРОПОНІМНИХ ПРИЗВИСКЬ

Резюме

У статті йдеться про морфемні та неморфемні способи творення індивідуальних прізвиськ та вуличних назв жителів Наддністрянщини.

Ключові слова: антропонім, словотвір, прізвисько.

Summary

The report deals with the morphemical and non-morphemical methods of formation of individual nicknames and streetnames of the inhabitants of Naddnistranschyna

Key words: anthroponym, word formation, nickname.

Прізвиська широко використовуються в сучасній діалектній мові. З'ясування суті цих найменувань є важливим для вивчення історії власних імен, їх ролі в історії мови і народу, а також для вирішення проблеми називання взагалі. Факти народно-побутової системи є незрівнянно багатшими і глибшими як для прикладної, так і для теоретичної ономастики. Саме тому П.П.Чучка зауважує, що вихідним пунктом для дослідника антропонімії мусить бути народнорозмовна система, оскільки саме вона є першоосною всього [11:18].

Прізвиська давно вже цікавлять ономастів. Про це свідчать праці таких учених, як В.Охримович, В.Ястребов, П.Чучка, Г.Бучко, Д.Бучко, І.Сухомлин, Р.Осташ, Г.Аркушин, М.Лесюк та ін. У своїх розвідках дослідники найчастіше намагаються з'ясувати питання термінологічної усталеності прізвиськових назв, їх лексико-семантичну своєрідність, а от на словотвір звертається менше уваги. Тому об'єктом нашої статті стали способи творення трансонімізованих прізвиськ Наддністрянщини (ще мало дослідженого регіону).

Матеріал для дослідження зібрано у населених пунктах Галицького району Івано-Франківської області.

Сьогодні в ономастичній літературі не існує єдиного погляду щодо термінологічної усталеності та структури неофіційної системи найменування. Так, Г.Бучко та Д.Бучко виокремлюють 5 видів неофіційних антропонімів, серед яких — індивідуальні прізвиська та сімейно-родові (спадкові) іменування, де перші — це особові назви, яких люди набувають у побутовому оточенні

мимоволі, часто випадково, в різні періоди свого життя за тією чи іншою зовнішньою або внутрішньою властивістю чи якимось випадком, що з ними трапився, і під якими вони потім відомі лише в близькому оточенні [3:83], а другі — особливий вид антропонімів, який ідентифікує всю родину й переважно передається у спадок, який за внутрішньою семантикою та структурою не відрізняється від прізвищ, але функціонує тільки в усному мовленні [10:5]. Слід сказати, що жителі тих населених пунктів, де ми збирали матеріал, не проводять чіткої межі між індивідуальними прізвищами та сімейно-родовими іменуваннями, але у своїх розповідях вони часто зазначають: “Так йому сі призивають” і “Так його кличут по-вуличному”. Також відзначимо й те, що не кожен інформатор погоджувався назвати чи пояснити індивідуальні прізвиська, а от вуличних назв можна було почути багато. З цього приводу дуже слушним є зауваження вже згаданих авторів: прізвисько насамперед характеризує особу (а характеристика може бути далеко не позитивною — Г.С.), і тоді ідентифікує, а сімейно-родове іменування в поєднанні з іншими компонентами антропонімійної системи ідентифікує особу [3:4].

Отже, розглянемо способи творення індивідуальних прізвищ та вуличних назв, в основі мотивації яких лежать прізвища, імена, по батькові, прізвиська носіїв та їх родичів.

Проблемі творення відпрізвищевих прізвищ присвячено ряд статей українських і російських ономастів (О.В.Бороніна, І.Л.Ніколаєв, З.П.Нікуліна, Т.Б.Мещерякова, П.Т.Поротников, Н.М.Бренер). Такого типу найменування “є самостійним видом прізвищ, майже не пов’язаних з іншими, частіше всього психологічними критеріями, які лягають в основу прізвища. Тому при аналізі цих онімів можна відволіктися від психологічних нюансів” [2:25]. З.П.Нікуліна, характеризуючи семантичний зміст прізвищ, вважає прізвища, які виникли на базі особового імені або прізвища самого носія чи на базі імені, прізвища кого-небудь з родичів, нехарактеризуючими [5:88]. Але така думка не є відображенням загальної закономірності. Звернемось до наших прикладів: прізвища, утворені від прізвищ, — **Гурачок, Морозик, Сисачок** (суфікси **-ок-**, **-ик-** дуже часто вказують на зріст носія); прізвища, утворені від імен, — **Йвасик, Йванцьо, Йванец, Янчик, Йвах,**

Йванча, Йоган; Масьо, Михалко, Місюсь, Місенько, Халко. Хасько (зауважимо, що в одному населеному пункті жодного разу не зустрічаємо двох однакових варіантів імен, які лягли в основу прізвиськ); прізвиська, утворені від імені родичів, — **Дмитро Маланка** (не посесивна форма — Маланчин, яка вказує тільки на належність до родини). Отже, такого типу найменування меншою чи більшою мірою виконують оцінно-характеризуючу функцію через наявність позитивної чи негативної конотації, яка може реалізуватися як за наявності суфіксів суб'єктивної оцінки, так і без них (**Синичка** від Синишин, **Вовк** від Вовкович).

Численну групу складають оніми, утворені неморфемними способами.

1. Лексико-семантичний спосіб відіграє важливу роль при творенні прізвиськ від інших розрядів власних назв. Як зауважує Ю.О.Карпенко, якщо одна власна назва породжує іншу власну назву, то в результаті маємо дві різні назви, два різних слова [4:5]. Цим способом творяться індивідуальні прізвиська, в основі мотивації яких лежать: а) прізвища (іноді імена) відомих історичних чи політичних діячів, спортсменів, літературних персонажів, героїв кінофільмів: **Кастро** — смаглявий, з великою бородою; **Суворов** — як вип'є, любить командувати; **Щорс** — повернувся із Сибіру з бородою, любив носити з собою бінокль; **Ковпак** — мав довгі вуса; **Чапаєв** — фірман, улюблена фраза: “Тікайте, бо Чапаєв їде”; **Петлюра** — хвалився, що бачив Петлюру, інший носій отримав це прізвисько через те, що звали його Симоном (справжнє ім'я — Семен); **Пільсуцкій** — звати Йосипом; **Гітльир** — був у полоні в Німеччині; **Штифан Штірліц** — хитрий, пробивний; **Джафар** — розбишака; **Райкін** — любить жартувати; **Ян Табачніков** — коли вип'є, любить грати на баяні; **Пушкін** — кучерявий; **Хапцаліс** (Хапсаліс) — любить грати у футбол; **Чучо, Віктор Карено** — кучеряві; **Манеті** — любить поїсти; **Ріта** (чоловіче) — подобалась героїня фільму з таким іменем; **Бейжа, Анфіса** — жінки легкої поведінки; **Джон** — працював у кузні; **Філімон** — подобався герой п'єси, **Фокс** — розбишака;

б) прізвища носіїв: **Тринацітій, Тані Ничесна**. Такі прізвища, крім номінативної, почали виконувати й характеризуючу функцію. У даному випадку важливу роль у переході прізвища у

прізвисько відіграв, по-перше, той фактор, що самі апелювати, від яких утворено власні назви, мають яскраве конотативне забарвлення, по-друге, ці прізвиська закріплені тільки за однією сім'єю, котра проживає в конкретному населеному пункті (села Німшин та Поділля);

в) власні імена носіїв або імена їх батьків. Ці назви розподіляються між кількома групами:

– оніми, причиною виникнення яких стала деформація слів, викликана дефектами мовлення (часто дитячого): **Вафа** від Вася, **Цькола** від Микола, **Толька** (жіноче) від імені **Словка** (Ярослава), **Дзьмитро та Аванька** — такі прізвиська отримали особи через заїкання, **Штуган** від Степан (детальніше про це йдеться у статті “Особливості мовлення як джерело створення прізвиськ” [8:30-36];

– оніми, в основі творення яких лежать варіанти імен (включаючи й іншомовні) самих носіїв: **Васіль, Басько, Базель, Базилий** від Василь, **Густа** (чоловіче) від Августин (творення цього варіанта імені пояснюємо взаємодією таких явищ, як афереза та апокопа), **Михалко, Місенько, Хасько** від Михайло, **Марцин** від Мартин, **Мелясь** від Омельян, **Казик** від Казимир, **Кимоша** від Яким, **Ладимірка** від Володимира, **Лінка** від Олена, **Йвах, Йвасик, Йванцьо, Йвак** від Іван, **Йваська** від Іванна, **Галюсі** від Галина, **Дана** (чоловіче) від Богдан (афереза), **Симань, Сьома** від Семен, **Урко** від Орест, **Саварин** від Северин, **Савон** від Сава, **Стах** від Остап, **Фрон** від Сафрон (явище аферези), **Штифась** від Степан, **Мері, Маролька, Мерена** — Марія, **Феджіка** — Федір, **Андрейца** — Андрій, **Йоган** — Іван, **Фридрик** (пор. польське Фридерік) — Фрідріх;

– імена когось із близьких родичів: **Герасим, Афтанас** — імена дідів, **Дмитро Маланка** — бабуся Меланка, **Михайліна** — мати Михайлина, **Сабінка Йван** — мати Сабінка (Сабіна)

Дуже часто трапляється так, що інформатори не можуть пояснити походження того чи іншого прізвиська. У процесі збирання матеріалу мали місце поодинокі випадки, коли інформатори намагалися дати свою версію походження таких назв. Причиною незнання походження прізвиськ найчастіше є втрата інформації про предків, вихід з активного вжитку застарілої лексики чи, навпаки, створення, особливо молоддю, своєрідних оказіоналізмів,

використання жаргонізмів чи іншомовної лексики (**Кундур, Кіс, Кент, Кіля**), а також можливі й фонетичні помилки при використанні вуличної назви. Наприклад: вуличною назвою родини, прізвисько батька якої **Миханько** (від Михайло), є онім **Миханьки** (син — **Миханьків**, дочка — **Миханькова**). До правнука родове прізвисько дійшло у формі “Миханік” (хлопець не має ніякого відношення до механіки). Отож у майбутньому пояснити правильно походження цього оніма уже ніхто не зможе і, можливо, тоді велику роль відіграє народна фантазія.

2.Лексико-морфологічний спосіб. Цим способом утворено тільки одне прізвисько — **Світі** (Святі). Виникло воно на позначення не однієї особи, а двох: в одній сім’ї народилися два сини, імена яких — Петро й Павло. З часом, коли хлопці підросли, кожного з них почали називати **Світій**.

3.Лексико-синтаксичний спосіб. До даної групи відносимо теж тільки одне прізвисько — **Паньківус**, що утворене від словосполучення Паньків вус (у чоловіка були великі вуса). У результаті зрощення відбувається ще й накладання кінцевого та початкового приголосного звука **в** (гаплогія).

До прізвиськ, що творяться неморфемними способами, відносимо:

а)найменування, які виникли в результаті звукових асоціацій прізвища чи імені з іншими онімами чи апелятивами: **Бублик** від прізвища Бубенюк, **Вовк** від Вільчук, **Кир’ян** від Кирилів, **Кузнечик** від Кузневич, **Лелека** від Лилик, **Синичка** від Синишин, **Щепочка** від Щепак, **Мацько** (нерішуча людина, людина, що йде навпомацки [9;2:413]) від Мачинський, **Борман** від імені Борис, **Калинка** від Катеринка. До даної групи, мабуть, можна віднести і прізвисько, яке виникло в результаті асоціації, що побудована на основі лексико-семантичного переосмислення апелятива, який лежить в основі творення прізвища: **Цап** від прізвища Баран;

б)найменування, які виникли в результаті звукових асоціацій зі словами, що не мають відповідників серед загальновідомих апелятивів та онімів: **Біндьо** від прізвища Бендяк, **Бірнат** від Орнат, **Гаца** від Гоцул, **Гіфко** від Гіфес, **Гуріга** від Гурівський, **Диркун** від Деркевич, **Курньчка** від Коруна, **Куцоска** від Куцовський, **Рарась** від Карась, **Совка** від Савчук, **Фідлюк** від Фіголь, **Чемрик** від Че-

меринський, **Швейко** від Швець, **Бедьо** від Богдан, **Катиянка** від Катерина, **Мулька** від Марія, **Петегеса** від Петро, **Шпирдонко** — чоловік по батькові Спиридонович.

Морфемні способи творення прізвиськ.

1. Нульова суфіксація:

– чисте усічення основи прізвища чи імені (іноді з чергуванням кінцевого приголосного): **Бурдей** від Бурдейний, **Вовк** від Вовкович, **Грусь** від Грушецький, **Йордан** від Йорданка, **Кобер** від Коберницький, **Макар** від Макарів, **Паца** від Пацалюк, **Шахів** від Шаховський, **Леон** від Леонтій, **Межа** від Михайло, **Пилип** від Пилипів;

– усічення основи прізвища і додавання кінцевих **-а, -о**: **Гронда** від Грондів, **Зеба** від Зебец, **Меля** від Мельничук, **Микита** від Микитюк, **Мотя** від Мотренко, **Сорока** від Сороковський, **Цуня** від Цуник.

Творення прізвиськ типу **Макар, Вовк, Микита, Сорока**, за П.Т. Поротниковим, здійснюється шляхом редеривації (відновлення епоніма — слова, яке колись послужило твірним для даного прізвища) [7:73]. Але, як справедливо зауважує О.В.Бороніна, такий спосіб творення не можна приймати за основний, бо явище ономастичної варіативності вказує на непослідовність виявлення редеривації [2:113] (наш приклад: від прізвища Бубенюк утворено прізвисько **Бублик**, а не **Бубон**). Даний приклад засвідчує той факт, що прізвиська утворюються від прізвищ (особливо на основі асоціацій та шляхом нульової суфіксації) не просто одним дериваційним кроком (граматично), а тільки тоді, коли нове асоціативне слово чи частина прізвища будуть відповідати певним якостям денотата.

1. Суфіксальний спосіб:

–**к-, -ок-, -ик-**: **Катик** (чоловіче) від імені матері Катя, **Василик** (**Василику**) від Василь, **Галюсик** від прізвиська тещі Галюсі (Галюся), **Ганька Грегорка** від імені батька Григорій, **Грицок** від імені батька Гриць, **Кирилик** від Кирило, **Миронько** від Мирон, **Пріцько** від імені батька Проць (Прокіп), **Софранка** від імені батька Сафрон (метатеза голосних), **Тадик** від імені батька Тадей, **Федик** від Федір, **Воронка** від прізвища Ворона, **Гурачок** від Гурак, **Морозик** від Мороз, **Сисачок** від Сисак, **Грайко** від Грайчук;

–**ак-**: **Ганущак** — теща Ганна, **Климак** — дід Клим, **Процак** —

дід Проць, **Домчак** від Домко, **Миросляк** від Мирослав (відбувається усічення кінця основи);

–**еньк-**, –**оньк-**, –**уньк-**: **Петрунька** (чоловіче) від Петро, **Пилипонько** — дід Пилип, **Федоронька** (чоловіче) від Федір, **Довгенька** від Довга;

–**очк-**, –**ичк-**: **Воніфрочко** від імені батька Оніфр, **Петричка**, **Петруничка** — батьки Петри ;

–**ус-**: **Титус** від Тит; –**он-**: **Савон** від Сава; –**ч-**: **Йванча** від Іван; –**ій-**: **Магдій** від імені матері Магда, **Маланій** від імені матері Меланка, **Парасій** від імені дружини Параска (відбувається також усічення основи). Останнє прізвисько закріпилося за чоловіком, у якого були три дружини і всі на ім'я Параска.

Деякі прізвиська творяться від прізвищ шляхом заміни суфікса: **Костюк** від Костів, **Хованчук** від Хованець. Цікавим є приклад творення прізвиська **Кавун** від прізвиська **Кавочка**. Жінка колись працювала наймичкою у поляків і вважала, що для того, щоб бути “панею”, досить пити каву. Прізвисько її чоловіка утворено теж від лексеми “кава” за допомогою нехарактерного для відіменникових іменників суфікса –**ун** (пор. веселун, говорун).

Про належність найменувань із суфіксом –**их(а)** (**Батиха**, **Василиха**, **Карольчиха**, **Костиха**, **Симаниха**, **Трачиха**, **Пирожиха**) та суфіксом –**к(а)** (**Бртичка**, **Василичка**, **Данючка**, **Зозульчика**, **Козійка**, **Пастушка**) до розряду прізвиस्क, звичайно, можна посперечатись. Одні дослідники не вважають їх прізвисками, виділяючи такі оніми в особливу групу андронімів (Г.Є.Бучко, Д.Г.Бучко, П.Т.Поротников), інші ж характеризують їх як генесіологічні, що стоять ближче до оцінно-характеризуючих (З.П.Нікуліна, С.С.Аксьонов). Останні відзначають те, що в акті комунікації антропонімічні утворення набувають експресії суб'єктивної, внаслідок чого сприймаються як емоційно-експресивна група [5;70]. Г.Ліщинська, говорячи про словотвірну будову прізвиस्क, розподіляє їх на “примарні та секундарні”, або первинні та вторинні. Найменування, що утворюються від прізвищ за допомогою андронімічних суфіксів –**к(а)**, –**их(а)**, авторка відносить до вторинних жіночих прізвиस्क. Ми ж вважаємо, що такого типу найменування можна віднести до вуличних назв, оскільки вони продовжують жити у другому і третьому поколіннях: **Софранка** —

Софранчина Гані — Гані Софранчиної донька, Симаниха — Симанишин Місько — Тані Міська Симанишиного.

Дуже багато неофіційних найменувань (вуличних назв) утворено від прізвищ, імен та прізвиськ батьків за допомогою посесивних суфіксів **-ів-, -ов-, -ин-**: **Штефка Бобкова, Котова дочка, Герасимів хлопец, Гані Бабиного Йвана, Місюсишина Галі.**

3. Словоскладання: **Донька-Шпонька** (маленька на зріст жінка), **Семко-Дремко** (чоловік, який любить поспати) — першим компонентом цих прізвиськ є власне ім'я денотата, а другим компонентом (який до того ж римується) — характеризуюче слово.

Отже, продуктивними у творенні неофіційної системи іменування Наддністрянщини є як неморфемні, так і морфемні способи творення, які віддзеркалюють багатовікові звичаї, традиції народу, його менталітет. Тому дослідження функціонування та творення прізвиськ відіграватиме важливу роль у виявленні оригінальної мовотворчості українського народу.

1. **Аксенов С.С.** Проблема семантической организации русских прозвищ (на материале советской художественной прозы 60-80-х годов): Дис. ... канд. филол. наук. — Одесса, 1988.

2. **Боронина О.В.** К вопросу об отфамильных прозвищах // Собственные имена в системе языка. — Свердловск, 1980.

3. **Бучко Г.Є., Бучко Д.Г.** Народно-побутова антропонімія Бойківщини // *Linguistika slavica: Ювілейний збірник на пошану Ірини Михайлівни Железняк.* — К., 2002.

4. **Карпенко Ю.О.** Синхронічна сутність лексико-семантичного способу словотвору // *Мовознавство.* — 1992. — № 4.

5. **Никулина З.П.** Отантропонимические прозвища на -иха в говорах Кузбасса // *Вопросы исследования лексики и фразеологии сибирских говоров.* — Красноярск, 1975.

6. **Поротников П.Т.** Женские прозвания на -их(а) в говорах Талицкого района Свердловской области // *Вопросы топониматики.* — Свердловск, 1970. — Вып. 4.

7. **Поротников П.Т.** О способах образования отфамильных прозвищных именований // *Русская ономастика и ее взаимодействие с апеллятивной лексикой.* — Свердловск, 1976.

8. **Сеник Г.В.** Особливості мовлення як джерело створення прізвиськ // *Записки з ономастики.* — Одеса, 2000. — Вип. 4.

9. **Словарь** української мови / За ред. Б.Д.Грінченка. — К., 1996. — Т. 2.

10. **Худаш М.Л.** З історії української антропонімії. — К., 1977.

11. **Чучка П.П.** Антропонімія Закарпаття (вступ та імена). Конспект лекцій. — Ужгород, 1970.